

**ГЕНЕЗА КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕПОВАГУ ДО СУДУ
НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У XIV–XVI СТ.**

Статтю присвячено генезі кримінальної відповідальності за неповагу до суду на українських землях у XIV–XVI ст. Досліджено такі джерела права, як Руська Правда, Судебник Великого князя Казимира 1468 р. та Литовські статуту в трьох редакціях. Дослідження теми дало змогу визначити правову природу відповідного протиправного діяння та, використовуючи, історичний досвід, сформулювати пропозицію щодо запровадження кримінальної відповідальності за неповагу до суду в Україні.

Ключові слова: генеза, кримінальна відповідальність, неповага до суду, історичний досвід.

I. Вступ

Принцип незалежності суду є невід'ємним атрибутом правової держави. Його порушення створює загрозу національній безпеці країни, оскільки підриває основи внутрішнього суверенітету державної влади, її легітимність у цілому.

У ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основних свобод, ратифікованої Законом України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР, зазначено, що метою забезпечення незалежності судової влади є гарантування кожній особі основоположного права на розгляд справи справедливим судом лише на законній підставі та без будь-якого стороннього впливу. Незалежність суддів гарантується незалежністю судової влади загалом. Це є основним принципом верховенства права [3].

Процес розбудови України як соціальної, правової держави нерозривно пов'язаний із трансформацією національного законодавства та вдосконалення юридичної практики. Відтак, Україна має забезпечити наявність ефективної, незалежної, неупередженої судової влади та високий рівень правової культури громадян. Зазначені ознаки взаємопов'язані, адже правова культура включає в себе і повагу до права в цілому, і повагу до суду, що у свою чергу, забезпечує об'єктивне судочинство та реальний захист прав і свобод громадян та інтересів держави.

У зв'язку з цим вельми важливим видається дослідження історико-правових факторів криміналізації неповаги до суду, оскільки саме через призму ретроспективного аналізу відкривається дійсний зміст та цільове призначення кримінально-правової заборони [1, с. 2].

Дослідженню різних аспектів відповідальності за неповагу до суду присвятили свої праці В.Б. Авер'янов, О.М. Бандурка, Є.М. Бла-

жівський, В.М. Бевзенко, І.Ю. Бунева, А.В. Воронцов, В.В. Галуцько, І.П. Голосніченко, О.С. Горелік, Є.В. Додін, О.О. Кваша, С.В. Ківалов, В.І. Осадчий, Н.А. Попов, А.В. Савченко, М.І. Хавронюк, О.І. Чучаєв та інші, праці яких стали науковим підґрунтям дослідження. Однак не всі історико-правові аспекти окресленої проблематики знайшли належне висвітлення.

II. Постановка завдання

Мета статті полягає в дослідженні генези кримінальної відповідальності за неповагу до суду на українських землях у XIV–XVI ст. з метою подальшого формулювання конкретних пропозицій щодо реформування чинного законодавства України та, як результат, юридичної практики.

Для її вирішення було поставлено такі завдання:

- з'ясувати ступінь наукової розробки теми;
- висвітлити процес становлення кримінальної відповідальності за неповагу до суду на українських землях у XIV–XVI ст.;
- охарактеризувати відповідальність за неповагу до суду на українських землях у XIV–XVI ст.;
- сформулювати конкретні пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства та юридичної практики у цій сфері правовідносин.

III. Результати

Проблеми формування та розвитку кримінально-правової охорони правосуддя, та, зокрема, генезу відповідальності за неповагу до суду на українських землях у XIV–XVI ст. неможливо досліджувати окремо від виникнення та розвитку суду як органу, який відправляє правосуддя.

Історичне дослідження будь-якого явища має принципове значення. М.С. Таганцев писав: "Історична оцінка всякого... закону є одним із перших прийомів критичного аналізу права" [12, с. 28].

Історики стверджують, що практика судової діяльності має більш як п'ятити-

сячолітню історію. Об'єктивна необхідність виникнення правосуддя як соціального явища зумовлена необхідністю в неупередженому, справедливому вирішенні соціальних конфліктів правового характеру, необхідністю судити по праву. Як зазначав О.Е. Лист, "...правий суд завжди вважався органічною частиною права; за відсутністю такого суду можна не рахуватись із правом, оскільки спірні питання доводиться вирішувати за допомогою підкупку, грошей, погроз, сили та інше..." [7].

У XIII ст. внаслідок розпаду племінного та зародження феодального суспільства утворилася Литовська держава, яка успішно чинила опір агресії з боку Лівонського та Тевтонського орденів. Водночас Литовська держава за часів великого князя Гедиміна (1316–1341 рр.) розпочала наступ на південно-західні руські землі.

Фактично, політичний вплив Литви на українські землі розпочався в 1340 р., коли Литовський князь зайняв княжий престол у Галичині та на Волині. Скориставшись поразкою литовських князів на р. Страві, польський король Казимір у 1349 р. захопив Галичину. Намагання поляків приєднати Волинь до Корони виявились марними. Як результат, поляки та литовці розподілили між собою території, які раніше належали Галицько-Волинському князівству.

У 50-х рр. XIV ст. Велике князівство Литовське розпочало експансію на Наддніпрянську Україну. Скориставшись послабленням монголо-татарського ярма, Великий князь Литовський Ольгерд поширив свою владу на Чернігівщину та Новгород-Северщину. Останньою українською територією, яка була приєднана до Великого князівства Литовського, стала в 1411 р. Подільська земля [2, 47]. В результаті, на початку XV ст. на міжнародній арені виникла держава, до складу якої входили території сучасної Литви, Білорусі, значної частини України, а також західні землі Росії. Новостворена держава отримала офіційну назву "Великое княжество Литовское, Русское и Жемайтское и иных" [2, с. 47].

На тлі політико-територіальних змін, які відбулися на території сучасної України в XIV–XVI ст., свій логічний розвиток отримав кримінально-правовий захист діяльності судових органів, зокрема, від прояву неповаги до суду.

Своєрідність правової системи Великого князівства Литовського полягала в тому, що існуючі на той час правовідносини регулювалися староруським правом, зокрема: Руською Правдою, правовими звичаями, великокняжим законодавством, міжнародними договорами, постановами сеймів. Таким чином, Велике князівство Литовське факти-

чно зберегло всі раніше діючі на своїх теренах правові інститути, що дало можливість їх узагальнити і систематизувати відповідно до потреб суспільства того часу.

Необхідно зазначити, що акти староруського права не передбачали чіткої правової регламентації суспільних відносин у сфері здійснення правосуддя. Відповідно до положень Руської Правди, яка була діючим нормативним актом у Великому князівстві Литовському, суд не був відділений від княжої адміністрації й захищав насамперед інтереси вищих верств населення. Безпосередньо судові функції княжої юрисдикції виконували так звані огнищани – представники вищого службового класу, які здійснювали правосуддя від імені княжої влади на рівні вільних мужів [8, с. 63], а також тиуни – княжі службовці, які входили до апарату намісника й виконували частину судових функцій на містах [6, с. 117].

Відповідно до п. 21 та п. 22 Руської Правди, передбачалось покарання за посягання на життя і здоров'я, на власність огнищанина та тиуна у зв'язку із їх особливим правовим та соціальним статусом як представників судової влади. Отже, можна стверджувати, що саме в текстах Руської Правди з'являються первинні зародки юридичної відповідальності за неповагу до суду. Вчинення цих злочинів напряду пов'язувалось із виконуваними судовими функціями, про що свідчить вказівка на особливий мотив – "в обиду", а також виходячи з іманентних соціально-правових, станових рис вказаних осіб.

Поступово в політичному, економічному і суспільному житті в структурі Великого князівства Литовського відбуваються зміни. Політичний устрій, який існував до цього часу, починає розпадатися, закінчується період феодальної роздрібленості і розпочинається процес централізації влади й управління [1, с. 3].

Як результат, правова база того часу, в основу якої були покладені Руська Правда, привілеї, постанови сеймів, вже не відповідала новим економічним та політичним викликам. Все це зумовило необхідність розробки нових норм права, а також кодифікації чинного законодавства, яке, в свою чергу, мало б забезпечити консолідацію інтересів знаті та шляхти, а також здійснювати єдиний правовий вплив на всій території Великого князівства Литовського.

Першим таким кодифікованим актом на теренах Великого князівства Литовського став Судебник Великого князя Казимира 1468 р. Однак необхідно зазначити, що в цілому він не зміг повноцінно забезпечити правове регулювання в державі, як того вимагав високий рівень розвитку суспільних

відносин. Тому протягом 60-х рр. XVI ст. уряд Великого князівства Литовського три рази здійснював кодифікацію права, результатом якої стали три Статути: Литовський Статут 1529 р. ("Старий"), 1566 р. ("Волинський") та 1588 р. ("Новий"). Необхідно зазначити, що саме в нормах Статутів Великого князівства Литовського можна простежити та дослідити судовий етикет того часу, стан правопорядку в судах держави [9].

I Литовський статут, як правильно зазначає Х. Майкут, був першим в Європі на той час систематизованим сводом різних галузей права [4, с. 36].

Так, пунктом 1 розділу 6 "Про суддів" I Литовського статуту 1529 р. був визначений вичерпний перелік осіб, на яких покладено виконання суддівських функцій. До них належали: воєводи, старости, маршалки земські, маршалки двірні та державці [9]. Також, в Литовському статуті 1529 р. була започаткована система двосторонніх гарантій, яка полягала, з одного боку, в покладенні на суддю обов'язку справедливого та безстороннього судового розгляду, а з іншого – в оформленні розширеного захисту професійної суддівської діяльності шляхом законодавчого закріплення різних складів злочинів: від впливу в усній формі до неverbального впливу та фізичного насильства.

За змістом п. 1 розділу 6 "Про суддів" Литовського статуту 1529 р. "... якщо суддя судив вірно і винис вирок у відповідності до цього закону, а особа, яка прорала справу, зганьбила його, то той має сплатити судді за цю образу дванадцять рублів грошей..." [9].

Також доцільно звернути увагу на те, що в Литовському статуті 1529 р. були ускладнені об'єктивні ознаки складу досліджуваного злочину залежно від форми психічного та фізичного насильства. Так, згідно з п. 18 розділу 6 "... якщо хто-небудь судді в суді висловив би бранні слова, той має бути покараний тюремним ув'язненням на шість тижнів..., а якщо хто-небудь погрожував судді, той має не лише відсидіти шість тижнів, але й після відбуття цього строку повинен надати гідних поручителів, щоб судді були у спокої..." [9].

Артикул 18 Литовського статуту 1529 р. чітко встановлює покарання тому, хто під час судового розгляду образив би суддю або сторону, а також самому судді, який ударив чи образив когось на суді": "... суддя, виконуючи суддівські обов'язки, не повинен нікого ображати. Якщо ж суддя схопив би кого-небудь рукою і вдарив, то повинен сплатити тому за безчестя відповідно до стану. А якби суддя кого образив лайливими словами, то ображений має поставити його перед нами, великим князем, або перед панами, і йому з суддею повинно чинитися правосуддя відповідно до законів. Якби

хтось погрожував судді, той повинен не тільки відсидіти шість тижнів, але й після відбуття цього терміну повинен представити гідних поручителів, щоб судді були в покої..." [9].

В артикулах 17 і 18 розділу 6 Литовського Статуту 1529 р. вперше була регламентована поведінка всіх учасників судового процесу. Ці артикули стосувались виключно етики суду та були спрямовані на охорону правопорядку в суді. Норма, узаконена в артикулі 17, зустрічається ще в достатутівій судовій практиці. Тільки тут вона викладена в чіткішому і конкретнішому формулюванні вже в назві: "Якби хто кого у суді штовхнув або вдарив". Кваліфікація подібних злочинів зароджуються ще в епоху раннього феодалізму. Злочин кваліфікується двоюко: без застосування зброї та із застосуванням. Перший випадок визначається як насильство над судом (а не просто в суді) і карається традиційним штрафом – 12 рублями і винагородою потерпілому за ганьбу відповідно до його станової належності: "...якби хто у суді схопив рукою іншого, штовхнув, смикнув або вдарив, але не поранив, і тим самим учинив би в суді безлад, той мусить заплатити штраф дванадцять рублів грошей, а тому за безчестя – у залежності від стану того [1, с. 4].

Якщо в артикулі 17 кваліфікуються прояви нешанобливого ставлення до суду, точніше, здійснені в суді прояви насильства, то основним завданням артикула 18 була кваліфікація словесних обопільних образ учасників процесу та суддів, причому, включаючи фізичні дії насильницького характеру. Це була своєрідна новела законодавства того часу, оскільки за лайливі слова на адресу іншої сторони або суддів передбачалось покарання у вигляді шеститижневого тюремного ув'язнення. У цьому випадку лайливі слова слід розцінювати як прояв неповаги до суду.

На наш погляд, артикул 18 слід оцінювати як певне досягнення кодифікаторів, оскільки словесне посягання проти особи кваліфіковано досить детально. Крім того, остання норма артикулу визначає покарання за погрози суддям з боку сторін, що позиваються: "... якби хто загрожував судді, то мусив не тільки відсидіти шість тижнів, але і після відбуття цього строку мусить представити достойних поручителів, щоб судді були спокійні ..." [1, с. 6].

Слід підкреслити, що в XIV–XVI ст. в судах і навіть на сеймах ляпаси були нерідким явищем. Траплялись випадки, коли учасники процесу під час суду оголювали шаблі, які, на відміну від сучасних парламентарів і суддів, завжди мали при собі [5].

У II Литовському Статуті 1566 р. в розділі 4 "Про суддів та про суди" особлива увага

присвячена питанням охорони порядку під час судового розгляду та санкціям за його порушення. Відповідно до статуту 3 "...врядам повітовим, зокрема судді і підсудку, належить в установлені судові терміни судити і вирішувати справи всіх станів однаково і однотипно, коли хто-небудь не з'явиться на судові засідання, то ми даємо повну силу цьому вряду процесуальним порядком виносити постанову і здійснювати виконання проти кожного, хто на судовому засіданні буде визнаний винуватим, аж до застосування останнього ступеня права. А коли відповідач, ставши перед врядом в суді, вислухавши позви, не бажав відповідати по суті справи, не дочекався до кінця судового засідання, пішов геть із суду, не бажуючи бути послухним праву, тоді вряду уповноважений з такого порушника не тільки здійснити стягнення за неявку, а відразу вирішити справу по суті позви при наявності достатніх доказів і винести постанову. Те ж саме стосується сторони, що позивається. У випадку виявлення неповаги до вряду, залишення судового засідання вона втрачає свою справу. Декрети і всі постанови судді з підсудком повинні здійснювати у письмовій формі ..." [10].

За змістом статуту 7 розділу 4 II Литовського Статуту 1566 р. "...коли б хто-небудь, з'явившись до суду замковий чи земський, там, на суді, або хоча б на вулиці суддю, підсудка чи писаря або кого-небудь із врядників ганебними словами образив, той повинен відсидіти 6 тижнів у замку чи у дворі нашому. А ображеного врядника задовольнити відповідно до його шляхетського стану. А коли б поранив врядника, тоді смертною карою повинен бути покараний, а пораненому в подвійному розмірі принести відшкодування зі свого майна. А коли б убив, такий життя і честь свою втрачає, а дітям чи близьким родичам вбитого половина з майна злочинця в подвійному розмірі повинна бути виплачена..."

За положеннями статуту 22 розділ 4 II Литовського Статуту 1566 р. "...якщо хто-небудь, будучи викликаним на сесію земського суду, не з'явиться і ніякої поважної причини своєї неявки не вкаже чи не пояснить суду, то такий повинен стороні заплатити за неявку за кожні позви 4 копи грошей, у суд одну копу з розрахунку судді 40 грошей, а підсудку – 10 грошей..." [10].

II Литовський Статут 1566 р., закріпивши створення земських, гродських, підкоморських судів, впровадив виборні посади земського судді, підсудка та писаря, а також гродського судді і писаря та підкоморія, які призначались воєводою або старостою. Обрання і призначення мало довічний характер, отже, почав формуватись інститут професійних суддів.

В статуті 18 розділу 4 II Литовського Статуту 1566 р. вперше були визначені чіткі вимоги до осіб, які претендували на посаду судді. Відповідно, ними мали бути "...люди добрые, цнотливые, расторопные, в праве умеетные, роду шляхецкого, в том повете добре оселые, не иное веры только християнское". Як можна пересвідчитись, вже за часів Великого князівства Литовського до судді висувались високі вимоги стосовно рівня професіоналізму та його моральних якостей. Обрані члени суду мали принести присягу, текст якої містився в Статуті.

Отже, можна пересвідчитись, що кримінально-правова охорона суду, зокрема, від прояву неповаги до нього, хоча і відходила від становища принципів, однак зберігала казуїстичну природу та у загальних рисах дублювала вироблені ознаки відповідних складів злочинів, закріплених у II Литовському Статуті 1529 р. Єдиною відмінною рисою зазначених нормативно-правових актів у досліджуваному аспекті було розширення переліку потерпілих від відповідної категорії злочинів. Це пояснюється, перш за все, суб'єктно-функціональною диференціацією судочинства, оскільки категорія "суддя" охоплювала осіб з такими статусами, як судді замкові та земські, міські, підкоморські, комісарські [1, с. 8].

IV. Висновки

Таким чином, можна зробити висновок, що генеза кримінальної відповідальності за неповагу до суду у XIV–XVII ст. вирізняється поступальним розвитком. Аналізований період, починаючи з положень Руської Правди, очолює поступове формування системи кримінально-правового захисту судової діяльності, яка в подальшому стала підґрунтям для відповідних норм чинного законодавства України.

На наш погляд, на шляху вдосконалення діючого законодавства України у сфері протидії неповаги до суду необхідно обов'язково враховувати історичний досвід та згодом ввести в Кримінальний кодекс України статтю, яка запровадить кримінальну відповідальність за прояв неповаги до суду, виражену в будь-якій формі – чи то словами, чи то діями.

Список використаної літератури

1. Бершов Г.Є. Історія розвитку законодавства про кримінальну відповідальність за втручання у діяльність судових органів (XI–XIX ст.) / Г.Є. Бершов // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 3 (58). – С. 1–10.
2. Захарченко П. Історія держави і права України / П. Захарченко. – К.: Атіка, 2005. – 368 с.
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.

4. Майкут Х. Литовські статuti та їх застосування в Україні / Х. Майкут // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2008. – № 2. – С. 34–42.
5. Музиченко П.П. Охорона правопорядку в судах у нормах статуту великого князівства литовського 1529 року [Електронний ресурс] / П.П. Музиченко. – Режим доступу: <http://do.gendocs.ru>.
6. Пашуто В.Т. Древнерусское наследие и исторические судьбы восточного славянства / В.Т. Пашуто, Б.Н. Флоря, А.Л. Хорошкевич. – М.: Юрид. лит., 1982. – 714 с.
7. Романова А.Е. Уголовная ответственность за преступления, совершенные в отношении лиц, осуществляющих правосудие или предварительное расследование от Русской Правды до советского законодательства [Электронный ресурс] / А.Е. Романова. – Режим доступа: [www.localhost/F:/неуважение к суду история.mht](http://www.localhost/F:/неуважение%20к%20суду%20история.mht)
8. Сергеевич В.И. Древности русского права : в 3 т. / В.И. Сергеевич. – М.: Гос. публич. ист. б-ка России, 2007. – Т. 1. – 618 с.
9. Статут Вялікага князівства Літовскага 1529 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: vostlit.narod.ru/Texts/Dokumenty/litva.htm.
10. Статут Вялікага князівства Літовскага 1566 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: litopys.org.ua/statut2/st1566.htm.
11. Статут Вялікага князівства Літовскага 1588 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: starbel.narod.ru/statut1588.htm.
12. Таганцев Н.С. Русское уголовное право. Часть общая : в 2 т. – Тула : Автограф, 2001. – Т. 1. – 800 с.

Стаття надійшла до редакції 30.04.2013

Шмарин И.А. Генезис уголовной ответственности за неуважение к суду на украинских землях в XIV–XVI в.

Статья посвящена генезису уголовной ответственности за неуважение к суду на украинских землях в XIV–XVI в. Исследованы такие источники права, как Русская Правда, Судебник Великого князя Казимира 1468 г. и Литовские статуты в трех редакциях. Исследование темы позволило определить правовую природу соответствующего противоправного деяния и, используя, исторический опыт, сформулировать предложение о введении уголовной ответственности за неуважение к суду в Украине.

Ключевые слова: генезис, уголовная ответственность, неуважение к суду, исторический опыт.

Shmarin I. The genesis of the criminal responsibility for disrespect to court at the Ukrainian lands in XIV–XVI century.

The article analyses the genesis of the criminal responsibility for disrespect to court at the Ukrainian lands in XIV–XVI centuries. The selected theme is actual, because the research of positive historical experience is necessary for protecting of court from disrespect to him.

The object of research are legal relations in the sphere of justice, that related of disrespect to court at the Ukrainian lands in XIV – XVI centuries.

The subject of research is the genesis of the criminal responsibility for disrespect to court at the Ukrainian lands in XIV – XVI centuries.

The purpose of the article is the genesis of the criminal responsibility for disrespect to court at the Ukrainian lands in XIV – XVI centuries with the aim of further formulation of certain suggestions for the reformation of current legislation of Ukraine, and as result, legal practice.

According to this purpose the following tasks have been formulated:

to investigate the degree of scientific development of this theme;

to characterize formulation and development of criminal responsibility for disrespect to court at the Ukrainian lands in XIV – XVI centuries;

to characterize criminal responsibility for disrespect to court at the Ukrainian lands in XIV–XVI centuries;

formulate certain suggestions for the improvement of current legislation and legal practice in this sphere relationships.

In conclusion, the responsibility for disrespect to court in different periods of development in Ukraine was very cruel, because the court always has justice on behalf of the state.

Disrespect to court, as a negative social phenomenon, destroys the legal culture and undermine the authority of the court. Thus, given historical experience responsibility for disrespect to court should be substantially strengthened.

Key words: genesis, criminal responsibility, disrespect to court, historical experience.